

Lino Veljak

Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet, Ivana Lučića 3, HR-10000 Zagreb
lveljak@ffzg.hr

Multikulturalizam nasuprot fundamentalizma

Sažetak

Opreka između ideje multikulturalizma i raznovrsnih očitovanja fundamentalističkih svjetonazora i prakse na dramatičan se način – ponekad i tragičan – objelodanjuje u našim danima upravo na području Mediterana. Polazeći od tih očitovanja nameće se potreba preispitivanja temeljnih protuslovlja koja se kriju u ideji multikulturalizma te – u konačnici – i potreba propitivanja lažnosti dogmatski tumačene ideje multikulturalizma i njezinih fundamentalističkih alternativa.

Ključne riječi

fundamentalizam, multikulturalizam, multifundamentalizam, dogmatizam, isključivost, protuslovlja

Uvod

U ovom radu ponudit će se argumentacija u prilog postavke prema kojoj se u opreci između (raznih verzija) multikulturalizma i (najrazličitijih očitovanja) fundamentalizma kriju neka bitna protuslovlja koja se moraju osvijestiti i objelodaniti kako bi se tumačenja sukoba – koji se u posebno dramatičnim i tragičnim oblicima danas u najvećoj mjeri očituju u području Mediterana – oslobodila od robovanja površnostima, stereotipima i lažnim alternativama. U korijenu tih protuslovlja krije se dogmatsko tumačenje kako ideje multikulturalizma, tako i svih onih vjerskih učenja koja se oblikuju kao ova ili ona inačica fundamentalizma. Usput, tko očekuje da će rezultat ponuđenog propitivanja biti zaključak prema kojem opreka između multikulturalizma i fundamentalizma predstavlja naprosto još jednu u nizu lažnih alternativa bit će bar dijelom iznevjeren u pogledu svojega očekivanja da svjedoči razotkrivanju lažne alternative. Problem je mnogo kompleksniji.

Ključni pojmovi

Ponajprije, međutim, valja definirati ključne pojmove. Nakon njihova definiranja i prikaza geneze pojmova te njihova teorijskog razmatranja, u drugom će se dijelu rada pozornost usredotočiti na povijesno-filozofijsko istraživanje najdrevnijih korijena filozofijskog utemeljenja onoga što će se u našim vremenima oblikovati kao (prvenstveno vjerski) fundamentalizam u svim njegovim mogućim oblicima. Prvi od tih pojmova jest *multikulturalizam* koji valja diferencirati od srodnih pojmova kao što su interkulturalizam (ili integrativni

pluralizam)¹ i kulturni pluralizam. Multikulturalizam se kao deskriptivan pojam odnosi na društvo u kojemu se više različitih kultura integrira u javnim prostorima (školama, radnim organizacijama itd.), a kao normativan pojam na društvo u kojemu su usvojene norme u prilog takve socijalne interakcije kakve temelje se na dubokom uvažavanju različitih kulturnih identiteta koji međusobno komuniciraju u javnom prostoru, a koji su jednakovrijedni i imaju se smatrati bogatstvom dotičnog društva. Multikulturalizam je, riječju, zasnovan na ideji jednakog dostojanstva različitih kulturno definiranih skupina i zajednica koje uspostavljaju suživot u jednom demokratskom društvu, kao i na vjerovanju prema kojemu svako ljudsko biće ima pravo rasti u okviru vlastite kulture (a ne da mu se nameće kulturni identitet svojstven većini u dotičnom društvu).² Moglo bi se navesti mnoštvo primjera uspješnih realizacija ideje multikulturalizma, počevši od švicarskog modela miroljubiva suživota četiriju etnički različitih skupina koje su i, pored svega, vjerski podijeljene. Demokratsko ustrojstvo društva čak i ne mora biti nužan uvjet multikulturalnosti. U tom smislu može se navesti (po svemu sudeći idealiziran) primjer srednjovjekovne Španjolske (odnosno Iberskog poluotoka) pod mavarskom vlašću, gdje su – upitno u kojoj mjeri i s kojim poteškoćama – koegzistirali pripadnici svih triju monoteističkih religija (pa se tako u Toledu Aristotela prevodilo s arapskog na latinski, uz arapsko-islamsku filozofiju i znanost cvala je i židovska filozofija itd.), a onda je – kako to govori popularna predodžba – došla kršćanska *reconquista* i uspostavila religijski monizam katoličkog pravovjerja.³ Prema svemu sudeći, idealizirane slike islamske Iberije predstavljaju izraz idealističko-dogmatskog tumačenja ideje multikulturalizma.

Pri razmatranju odnosa multikulturalizma i fundamentalizma od ključne je važnosti pojam identiteta. Kulturni se identitet ponajprije profilira i očituje kao etnički te (u predmodernim vremenima, odnosno vremenima prije jačanja sekularizacijskih procesa, ali opet, u rastućoj mjeri i od konca prošlog stoljeća) vjerski identitet.⁴ Naša vremena obilježena su porastom (ili bar rastućim očitovanjem) napetosti između različitih kultura, a posebno rastom napetosti i netrpeljivosti između vjerski oblikovanih kulturnih identiteta, što se treba objasniti u prvom redu snaženjem najrazličitijih varijanti fundamentalističkog tumačenja i prakticiranja ove ili one religije (od iskušenja fundamentalizma nije oslobođena nijedna kršćanska, židovska ili islamska denominacija, a jednako važi i za velike religije Istoka poput hinduizma i budizma).⁵ Stoga se u kulturno pluralističkim društvima u mjeri rasta fundamentalizma multikulturalizam profilira kao pluralizam fundamentalizama, što se adekvatno može izraziti unutarnje kontradiktornim pojmom *multifundamentalizam*.⁶ Taj je pojam, logički, semantički i kako se god hoće, evidentno apsurdan i neodrživ, ali, unatoč tomu, ne može se opovrgnuti njegova adekvatnost u pogledu opisa faktičkog stanja u sredinama u kojima se može sresti relevantna prisutnost više od jednoga fundamentalizma. Svijet nije kraljevstvo čiste racionalnosti, zaključio bi pesimist.

Nismo, međutim, još uvijek razjasnili sam pojam fundamentalizma. Kako valja definirati *fundamentalizam*? Prema Dudenovom rječniku, *fundamentalizam* bi bio duhovni stav ili nazor obilježen beskompromisnim ustrajavanjem na ideologijskim ili religijskim temeljima te određuje i političko djelovanje.⁷ Merriam-Websterov rječnik pak kao osnovno značenje te riječi navodi biblijski pokret u protestantizmu 20. stoljeća koji tumači Bibliju kao temeljnu (fundamentalnu) za kršćanski život i nauk, dok se tek kao drugo značenje riječi navodi pokret ili stav zasnovan na strogo i doslovnom pridržavanju niza osnovnih načela.⁸ Ovo uže značenje termina – protestantski biblijski pokret

koji se razvio na jugu SAD-a – ovdje se koristi kao jedan slučaj ili jedan oblik fundamentalizma u širem značenju, onom što ga Duden navodi na prvom, a Meriam-Webster na drugom mjestu. Premda se fundamentalizam, kako se već i iz navedenih definicija daje zaključiti, može koristiti i za poglede i pokrete koji nisu religijski inspirirani (pa se tako, primjerice, može sresti sintagma *fundamentalizam slobodnog tržišta*),⁹ danas se on najčešće profilira kao religijski fundamentalizam, ponekad oblikovan u suglasju ili jedinstvu s rasnom ili etničkom dimenzijom identiteta. Ima i autora/ica prema kojima korištenje tog pojma u ne-religijskom kontekstu predstavlja nedopustivo razvodnjavanje njegova smisla i značenja.¹⁰

1

Usp. Martyn Barrett (ur.), *Interculturalism and multiculturalism: similarities and differences*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2013.; posebno Martyn Barrett, »Introduction – Interculturalism and multiculturalism: concepts and controversies«, str. 15–42.

2

Usp. Alessandro Ferrara, »Multiculturalismo«, u: Norberto Bobbio, Nicola Matteucci, Gianfranco Pasquino (ur.), *Dizionario di politica*, UTET, Torino 2004., str. 671. Takvu definiciju preuzima i dalje razvija i Eleonora Ceccherini. Vidi: Eleonora Ceccherini, »Multiculturalismo (dritto comparato)«, *Centro di Ricerca sui Sistemi Costituzionali comparati*. Dostupno na: <http://www.crdc.unige.it/docs/articles/MulticulturalismoCeccherini.pdf> (pristupljeno 10. 6. 2016.). Slične pozicije zauzima niz drugih autora. Na primjer, usp. Heiner Bielefeldt, *Menschenrechte in der Einwanderungsgesellschaft. Plädoyer für einen aufgeklärten Multikulturalismus*, Transcript, Bielefeld 2007., posebno str. 20).

3

Idiličnu sliku tolerancije u Španjolskoj pod islamskom vlašću dovode u pitanje neka novija istraživanja. Usp. Anonimo, »Desmontando mitos: la tolerancia de la Al-Andalus multicultural«, *Profeaventuras* (13. 12. 2013.). Dostupno na: <https://profeaventuras.wordpress.com/2013/12/13/desmontando-mitos-la-tolerancia-de-la-al-andalus-multicultural/> (pristupljeno 14. 2. 2017.).

4

Za opsežniju argumentaciju usp. Lino Veljak, »Metafizički temelji politika identiteta«, u: Mladen Labus, Lino Veljak, Ana Maskalan, Mirjana Adamović (ur.), *Identitet i kultura*, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb 2014.

5

Usp. sustavan pregled aktualnih globalnih tendencija u: Gabriel A. Almond, R. Scott Appleby, Emmanuel Sivan, *Strong Religion: The Rise of Fundamentalism Around the World*, Chicago University Press, Chicago 2003. doi: <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226014999.001.0001>.

6

Pojam *multifundamentalizam* konstruiran je za ovu prigodu; ne pretendirajući bezuvjetno na originalnost, autor mora priznati da u dostupnoj literaturi nije prije formuliranja pojma naišao na spomenutu riječ. No naknadnim istraživanjem ustanovljeno je da se ovaj pojam već koristio i koristi u različitim značenjima (a neka od njih su slična ili čak istovjetna predloženom značenju), primjerice kao oznaka za zbiljski karakter multikulturalizma kakav se razvio na Mauricijusu. Usp. Lindsay Collen, »Multi Fundamentalism in Mauritius«, *Women Living Under Muslim Laws Dossier* 14–15 (1996), str. 110–114. Dostupno na: <http://www.wluml.org/sites/wluml.org/files/D14-15.pdf> (pristupljeno 2. 7. 2016.). Usp. i: Meena Sharify-Funk, *Encountering the Transnational. Women, Islam and the Politics of Interpretation*, Routledge, London, New York 2008. doi: <https://doi.org/10.4324/9781315579474>.

7

Usp. »Fundamentalismus, der«, *Duden*. Dostupno na: <http://www.duden.de/rechtschreibung/Fundamentalismus> (pristupljeno 11. 5. 2016.); na istom mjestu navodi se i drugo, uže značenje termina: »strogo na vjerovanju u Bibliju zasnovano usmjerenje američkih protestanata«. O toj vrsti fundamentalizma usp. odličan prikaz Harriet A. Harris, *Fundamentalism and Evangelicals*, Oxford University Press, Oxford 2008. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199532537.001.0001>.

8

Usp. »Fundamentalism«, *Merriam-Webster*. Dostupno na: <http://www.merriam-webster.com/dictionary/fundamentalism> (pristupljeno 11. 5. 2016.).

9

Npr. usp. Richard Kozul-Wright, *The Resistant Rise of Market Fundamentalism: The Struggle for Economic Development in a Global Economy*, Zed Books Ltd., London 2007.

10

U tom smislu posebno vrijedi navesti alžirsko-francusku sociologinju Marieme Hellie Lucas. Usp. *Fundamentalizmi danas –feministički*

Posve neovisno o načinu na koji ćemo razriješiti dvojbu o opsegu pojma *fundamentalizam*, bitna odrednica svakoga fundamentalizma jest njegova utemeljenost na nekom strogom sustavu dogmi, pa se u tom smislu može ustvrditi da je svaki fundamentalizam očitovanje nekoga *radikalnog dogmatizma*. Tu se otvara pitanje o razlici između institucionalizirane religije i fundamentalistički profilirane religije: svaka institucionalizirana vjeroispovijest temelji se na nekom skupu obvezujućih vjerovanja, na nekoj dogmatici, pa bi odatle formalno-logički slijedila nemogućnost razlikovanja fundamentalističke od nefundamentalističke religioznosti. No ta bi nas logika, primijenjena na nereligijske svjetonazore, odvela i dalje: tko bezuvjetno zastupa princip nepovredivosti dostojanstva ljudske osobe (a niti se istinitost tog principa ne može dokazati metodama koje zdravom razumu stoje na raspolaganju) te onda beskompromisno, teorijski i praktički, afirmira i promiče spomenuti princip, mogao bi biti proglašen dogmatičarom i »fundamentalistom ljudskih prava«. O ateističkom dogmatizmu i fundamentalizmu da i ne govorimo! Ipak, razlika između fundamentalizma i onoga što nije fundamentalizam može se dokazati i opravdati, kako na religijskom tako i na sekularnom planu.¹¹ Čini se da u tom razlikovanju od ključne pomoći može biti pojam tolerancije (koji ne treba brkati s relativizmom). Agresivno nametanje vlastitih vjerovanja svima drugima ili odbacivanje bilo kakve ljudske vrijednosti (ili, u radikalnijim varijantama, i samog prava na život) svih onih koji ta vjerovanja ne prihvaćaju (ili ne prihvaćaju na zadovoljavajućoj razini gorljivosti) predstavljalo bi razdjelnicu između fundamentalizma i onoga što fundamentalizam nije.

Racionalnost vjerovanja?

Imamo, dakle, sljedeće: na jednoj strani liberalno-demokratski ustrojena društva, u kojima se razvija praksa multikulturalnosti zasnovana na prihvaćanju ideje multikulturalizma, a na drugoj strani rastuće fundamentalizmima (pa stoga i isključivošću) obilježeno profiliranje različitih identiteta koji participiraju u oblikovanju multikulturalnosti.¹² Dakako, u tom sklopu iskazuje se neadekvatnim naivno (na prosvjetiteljskom racionalizmu zasnovano) vjerovanje svojstveno legitimacijskim osnovama liberalne demokracije (u što se svakako mora uvrstiti i Kantov povijesni optimizam koji se obrazlaže strukturalnom umnošću ljudskih bića)¹³ prema kojima će ljudi, kao racionalna bića, odbacivati iskušenja isključivosti i fanatizma. To naivno vjerovanje suočava se s realnošću obilježenom prodorom različitih tipova fundamentalizma. Zbi-lja multikulturalizma na taj se način u rastućoj mjeri očituje kao pluralnost međusobno konkurirajućih isključivih i isključujućih fundamentalističkih pozicija. U toj pluralnosti svoje mjesto nalazi – iako, s rastom netolerancije i jačanjem fanatičnih oblika raznih fundamentalizama, u sve marginalnijem opsegu – sve nemoćniji supstrat pozicije koja zastupa suživot različitosti i promiče duh tolerancije (zasnovan bilo na konceptu otvorenosti, bilo sućuti, bilo pak na solidarnosti).

Sama ideja racionalnosti, kompromitirana s jedne strane destruktivnom strukturom tzv. instrumentalne racionalnosti,¹⁴ a s druge strane jačanjem tendencija gubljenja moći kritičkog mišljenja, iskazuje se u ovom kontekstu posve nemoćnom za svrhu uspješnoga praktičkog utemeljenja održive multikulturalnosti moguće u uvjetima dominacije duha otvorenosti i tolerancije. Dapače, koncept tzv. zdravog razuma ponekad se veoma uspješno koristi u promicanju pojedinih oblika fundamentalizma:¹⁵ ekstremna iracionalnost ne mora nužno biti u suprotnosti s plošnim, jednodimenzionalnim zdravim razumom, naime

onim tipom kvaziracionalnosti koja – prema uvidima Fichtea, Schellinga i posebice Hegela – »u najboljem slučaju nudi tek trivijalne istine«. ¹⁶ Uostalom, povijesni hod filozofije započinje ne samo dovođenjem u pitanje vjerovanja otaca nego i osporavanjem općeg mnijenja zasnovanoga upravo na zdravom razumu.

Korijeni fundamentalizma

Ako se filozofijska kritika zdravog razuma uspostavlja kao indikacija izlaska iz bespuća iracionalizma svojstvenoga fundamentalističkim nazorima, onda bi valjalo problematizirati i odgovornost filozofije za rađanje onoga što će se u našim danima očitovati u obličju različitih fundamentalizama. Taj se problematski sklop može ispitati na jednoj zaboravu prepuštenoj i prešućivanoj najranijoj filozofikaciji kršćanstva.

Svaki se fundamentalizam temelji na određenom dogmatizmu. Dogmatski sustav, skup definiranih neupitnih istina čije prihvatanje čini nužan uvjet pripadanja zajednici, svojstven je svakoj institucionaliziranoj religiji. No nije svaka

i demokratski odgovori, preveli Ana Imširović, Jovana Vuković, Lino Veljak i Nataša Tučev, Žene u crnom, Žena i društvo, Beograd, Sarajevo 2007.

11

Za razlikovanje fundamentalističke od nefundamentalističke religioznosti (ali i za ukazivanje na ateistički fundamentalizam) može biti instruktivna božićna poslanica velškog nadbiskupa Barryja Morgana objavljena u prosincu 2007., u kojoj se, među ostalim, upućuje na opasnost od svake vrste fundamentalizma. Usp. »‘Atheistic fundamentalism’ fears«, *BBC News* (22. 12. 2007.). Dostupno na: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/wales/7156783.stm (pristupljeno 29. 4. 2016.).

12

Ne treba zanemariti prigovor prema kojemu se sam princip multikulturalizma treba smatrati zastarjelim (a trebalo bi zapravo reći: neprimjerenim) zato što on (bar u svojim dominantnim verzijama) pozicionira identitet kao statičan i krut ili pak kao pripisan i fiksiran (usp. Ted Cantele, »Interculturalism as a new narrative for the era of globalisation and super-diversity«, u: Martyn Barrett (ur.), *Interculturalism and multiculturalism: similarities and differences*, Council of Europe Publishing, Strasbourg 2013., str. 69–92, str. 75). Opravdanost takvog prigovora (koji bi Cantele htio razriješiti uvođenjem primjerenijeg koncepta interkulturalizma) upućuje na korijene statičkog i fiksanog postavljanja identiteta, a to je metafizička apsolutizacija pojedinog identiteta. Za opsežniju argumentaciju o modelu apsolutizacije identiteta vidi: Lino Veljak, »Ontologizacija rodne diferencije kao apstraktna antiteza klasičnoj metafizici«, *Filozofska istraživanja* 99 (4/2005), str. 771–780. Potencijali ideje interkulturalnosti kao puta na kojem bi se dale razriješiti nazna-

čene teškoće s principom i praksama multikulturalizma zaslužuju veću pozornost koja im se u ovom sklopu ne može pružiti.

13

Za kvalitetan prikaz problematike usp. Farah Dustdar, *Vom Mikropluralismus zu einem makropluralistischen Politikmodell. Kants wertgebundener Liberalismus*, Duncker und Humblot, Berlin 2000.

14

Za, danas već klasično, problematiziranje iracionalnosti novovjekovna »instrumentalnog uma« (trebalo bi zapravo: razuma) usp. Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Dijalektika prosvjetiteljstva*, Veselin Masleša, Sarajevo 1989.

15

Izvršnu argumentaciju u pogledu instrumentalizacije zdravorazumskog diskursa u svrhe promicanja fundamentalističkih varijanti protestantizma, počevši od 20-ih godina prošlog stoljeća (koje, dakako, zastupaju kreacionizam i slična jednoznačno iracionalna vjerovanja), nudi Joel A. Carpenter. Vidi: Joel A. Carpenter, *Revive Us Again: The Reawakening of American Fundamentalism*, Oxford University Press, Oxford 1999. U svjetlu takve instrumentalizacije pokazuje se naivnim vjerovanje brojnih zagovornika *common sense*-a da će zdrav razum biti branik protiv bezumlja.

16

Georg Wilhelm Friedrich Hegel, *Phänomenologie des Geistes*, F. Fromman Verlag, Stuttgart 1927., str. 64. U kritici zdravog razuma još je radikalniji Karl Marx koji će ga definirati kao oblik historijske gluposti i instrument vladajuće klase. Vidi: Karl Marx, »Die moralisierende Kritik und die kritisierende Moral«, u: Karl Marx, Friedrich Engels, Werke, svezak 4, Dietz Verlag, Berlin 1974., str. 331–359.

dogmama definirana vjerska skupina ili zajednica samim time fundamentalističkog karaktera. Osnovni moment razlikovanja sastojao bi se u prisutnosti tolerancije u odnosu na inovjerce, ali to samo po sebi ne bi bilo dovoljno: u tom bi se slučaju fundamentalistički tip religioznosti morao pripisati svakoj vjeroispovijesti u vremenima važenja principa *cuius regio, eius religio*, što bi očigledno bilo neodrživo, nego i zbog toga što je fundamentalizam pojava novijeg vremena te je njegovo rađanje motivirano htijenjem povratka temeljima, izvornim oblicima vjerovanja i prakticiranja vjere, autentičnoj tradiciji (posve je druga stvar što se tu najčešće pod »autentičnom« tradicijom podrazumijevaju historijski neutemeljena konstruiranja prošlosti). Stoga bi se kao dodatni kriterij trebala uvesti prisutnost filozofije u utemeljenju, oblikovanju i obrazlaganju stanovita vjerskog nauka i njemu pripadne (u mjeri zastupljenosti filozofije) kritičke teologije. Uvid u skolastičku filozofiju i teologiju, kao i u klasičnu islamsku filozofiju i teologiju,¹⁷ mogao bi ponuditi izvrsnu argumentaciju u prilog teze prema kojoj dogmatska ustrojenost pojedine vjeroispovijesti ne mora rezultirati njezinim fundamentalističkim karakterom.

Dogmatsko konstituiranje kršćanstva započinje s njegovim čvršćim institucionaliziranjem, konkretno s Nicejskim koncilom. Prije toga i za kršćanstvo u osnovi važi ono što se očituje u Mojsijevoj religiji koju u prvom stoljeću, iako je ona čvrsto institucionalizirana, zastupaju međusobno suprotstavljene škole, među kojima su najznačajnije saducejska (»književnici«) i farizejska.¹⁸ Pri dogmatskoj institucionalizaciji ranog kršćanstva značajnu ulogu igra njegova filozofikacija. Iako se o prvoj filozofikaciji kršćanstva nedvojbeno može govoriti već i s obzirom na očigledno heraklitovski konotiran Ivanov Logos, rano je kršćanstvo u znaku Pavlova antiintelektualizma i sljedstvenog odbacivanja pomoći filozofije koji kulminira u njegovoj prvoj poslanici Korinćanima, gdje apostol retorički pita ne pretvara li Bog svu mudrost ovoga svijeta u ludost.¹⁹ U skladu s time će i jedan od prvih kršćanskih filozofa Tertulijan formulirati svoje znamenito *credo quia absurdum*. Ne treba, nadalje, zaboraviti ni žestoku Tacijanovu kritiku filozofije kao takve.²⁰

No korijene (ili, skromnije, oblikovni model) one duhovne strukture koja će u našim vremenima rezultirati pojavama židovskih, kršćanskih i islamskih fundamentalizama (pa onda neizravno i fundamentalističkih inačica pojedinih istočnih religija, koje nemaju svoje mediteranske korijene) ne treba tražiti ni kod Pavla ni kod Tertulijana, nego u jednoj od prvih filozofikacija kršćanstva. Ta filozofikacija nije ni platonistička ni aristotelovska a niti stoička, nego se vezuje uz manje poznatog crkvenog oca Maksima Aleksandrijskog (ne treba ga brkati s Maksimom Ispovjednikom!) i profilira se kao *kršćanski kinizam*.

Maksim Aleksandrijski, koncem 4. stoljeća biskup Konstantinopola, istaknuti zagovornik nicejskog vjerovanja i odlučan protivnik arijanstva, poznat i kao Maksim Kinik, povezo je svoje prihvatanje kršćanskog vjerovanja s usvajanjem nekonvencionalna kiničkog načina života, kao i kiničke metode argumentacije svojstvene Diogenu, Kratesu iz Tebe i drugim klasičnim zastupnicima kiničke škole.²¹ Njegovu je primjenu te metode (imenovane kao »kinička sloboda govora«) obilježavala sustavnost prokazivanja drugačijih stajališta kao krivovjernih (te samim time i neodrživih) bez pretjerane potrebe za logički konzistentnom racionalnom argumentacijom.²² Bitan rezultat Maksimove filozofikacije kršćanstva izvedene u kiničkom ključu sastoji se u uspostavljanju herojskog lika Herakla kao modela za prikazivanje Isusa Krista.²³ Takva radikalna reinterpretacija evandeoskog Isusova lika adekvatna je militantnom fanatizmu po samorazumijevanju ovlaštenih posjednika apsolutne i sveobvezujuće istine. Praktičke posljedice ovoga zaokreta u ranom

kršćanstvu mogu se pratiti, primjerice, posredstvom djelovanja Ćirila Aleksandrijskog, prvenstveno s obzirom na njegovu ulogu u ukidanju pluralnosti filozofije i slobode znanstvenog istraživanja u Aleksandriji (uključujući napose Ćirilovu ulogu u ubojstvu Hipatije, a upravo to ubojstvo – i to ne tek simbolički – označava kraj antičke filozofije).²⁴ Stoici, platoničari, a naposljetku i Aristotel, kao klasični referentni momenti kršćanske filozofije, potisnut će u pozadinu i posve marginalizirati tu kiničku filozofikaciju kršćanstva, a sam Maksim doživjet će svojevrsnu *damnatio memoriae*, ali model militantnog dogmatizma oblikovan je upravo u prikazanom sklopu.

Strukturni identitet

Nije li pretjerano i preuzetno zastupati hipotezu prema kojoj je prikazana kinička filozofikacija kršćanstva oblikovala duhovni model koji će svoje pune potencijale razviti tek u modernim vremenima? Prilično je vjerojatno da je fanatizam koji se razvio iz kiničke filozofikacije kršćanstva, a koji je svoje praktičke konzekvencije razvio u militantnosti očitovane u procesu ukidanja pluralnosti filozofije, oblikovao model fanatičke netolerantnosti što će determinirati i proces marginalizacije islamske filozofije na temelju koje će dogmatska ortodoksija nadomjestiti svojedoban procvat filozofije i znanosti u okviru kulturnog kruga treće velike monoteističke religije (a koji će svoje negativne potencijale iskazati u našim vremenima posredstvom jačanja fundamentalističkih tumačenja i prakticiranja islama). A upravo ta dogmatska ortodoksija, oblikovana u vremenima marginalizacije filozofije, predstavlja onu tradiciju koja se u današnjim fundamentalizmima doživljava kao izvornost pravog vjerovanja kojoj se valja vratiti. Model dogmatske ortodoksi-

17

Npr. usp. Henry Corbin, *Histoire de la philosophie Islamique*, Gallimard, Paris 1964.

18

Obilna svjedočanstva o karakteru i ulozi »književnika i farizeja« nude sva tri sinoptička evanđelja (među ostalim, usp. Mt. 23; Mk 12, 41–44; Lk 20, 45–47 te 21, 1–4).

19

1 Kor. 20.

20

Usp. William Lawrence Petersen, *Tatian's Diatessaron: Its Creation, Dissemination, Significance and History in Scholarship*, Brill, Leiden 1994.

21

Usp. Peter France, *Hermits: The Insight of Solitude*, St. Martin's, New York 1997.; posebno str. 17–19. Velike pohvale Maksimu izriču Grgur Nazijanski i Bazilije Veliki; prvi od njih naziva ga čak najboljim i najsavršenijim među filozofima (usp. isto), iako je s njime bio u konkurentskom odnosu (usp. Martin Tetz, »Das kritische Wort vom Kreuz und die Christologie bei Athanas von Alexandrien«, u: Carl Andersen, Günter Klein (ur.), *Theologia crucis – signum crucis*, J. C., B. Mohr, Tübingen 1979., str. 454. To se može objasniti time što se, bar prema nekim tumačenjima, i

samoga Grgura treba uvrstiti među zastupnike kršćanskog kinizma (osim navedenog M. Tetzta usp. Rudolf Asmus, »Gregorius von Nazianz und sein Verhältnis zum Kynismus«, u: Margarethe Billerbeck (ur.), *Die Kyniker in der modernen Forschung*, B. R. Grüner, Amsterdam 1991., posebno str. 197).

22

O prisutnosti kiničke metode argumentacije u ranom kršćanstvu usp. Fernando Gasco La Calle, »Cristianos y cinicos. Una tipificación del fenómeno cristiano durante el siglo II«, *Memorias de historia antigua* 7 (1986), str. 111–119. Dostupno na: <https://dialnet.unirioja.es/descarga/articulo/46059.pdf> (pristupljeno 3. 5. 2016.).

23

O kiničkom konceptu heroja – a tek uvid u njegovo značenje omogućuje puno razumijevanje dosega Maksimove »kinizacije« Isusa Krista – usp. Ragnar Höistad, *Cynic Hero and Cynic King. Studies in the Cynic Conception of Man*, University of Uppsala, Uppsala 1948.

24

Usp. Silvia Ronchey, *Ipazia. La vera storia*, Rizzoli, Milano 2010.

je zasigurno leži i u temeljima židovskih oblika fundamentalizma, a čija se specifičnost očituje u tomu što neki od njih integriraju vjersku ortodoksiju s ekskluzivističkim etnocentrizmom, tzv. cionizmom.²⁵

Mora se još jednom naglasiti: Maksim Aleksandrijski nije bio fundamentalist već i stoga što se u njegovo vrijeme ne može govoriti o nečem takvom kao što je fundamentalizam; to je pojava svojstvena svijetu u periodu nakon početka sekularizacije (svijetu koji se ujedno nalazi i u komplementarnim procesima modernizacije i globalizacije). On, međutim, svojom inačicom kiničke filozofikacije ranog kršćanstva oblikuje duhovni model obilježen dogmatizmom i radikalnom netolerancijom, a to je onaj model koji leži u temelju današnjih fundamentalizama, kako onih vjerski konotiranih, tako i onih laičkog ili sekularističkog tipa.

Na djelu je nešto što bi se moglo imenovati strukturnim identitetom: uvid u prikazani antiintelektualistički model dogmatske isključivosti upućuje na opravdanost zaključka prema kojemu je istovjetna bezuvjetna uvjerenost samozvanih posjednika vjerske istine koji snuju kako bi – silom ili milom – tu istinu nametnuli ostatku čovječanstva s, primjerice, dogmatskom tvrdoglavošću zagovornika onoga »znanstvenog pogleda na svijet« koji je svojevremeno, da se spomene tek najekstremniji primjer, u enverističkoj Albaniji stavio svako ispovijedanje religije izvan zakona.²⁶

Čini se da ne bi smjelo biti nikakve dvojbe u pogledu utemeljenosti zaključka prema kojemu je naznačena strukturiranost duha isključivosti svojstvena i danas prisutnim oblicima islamskog fundamentalizma. No ima li kakve poveznice (primjerice, mediteranske) između bojovnog dogmatizma ranoga institucionaliziranog pravovjernog kršćanstva kakav je promicao Maksim Aleksandrijski i onih sastavnica starije islamske tradicije koje su pronositelji salafijskih i sličnih fundamentalističkih tumačenja islama²⁷ ugradili u svoje legitimacijske temelje? To je hipoteza koja ovdje ne može biti uzdignuta na rang otkrića naprosto zato jer bi njezino provjeravanje ili opovrgavanje zahtijevalo jedno temeljito istraživanje koje ovdje u potpunosti izostaje. No ako bi se ona na temelju nekoga budućeg istraživanja mogla potvrditi, onda bi to značilo da Mediteran nije tek prostor iskona slobodna i kritičkog mišljenja, rodno mjesto filozofije, nego i ishodište modernoga antiintelektualnog dogmatizma. Druga hipoteza, koja također zahtijeva temeljito istraživanje, glasi: ima li veze između kiničke filozofikacije kršćanstva, obilježene, dajemo, i antiintelektualizmom, na jednoj strani, te cinizma i antiintelektualizma koji obilježavaju aktualna *post-truth*²⁸ profiliranja populističkog oblikovanja »postliberalne demokracije«, na drugoj strani?

Alternativa?

Današnja zbiljnost multikulturalizma obilježena je jednim dubokim i temeljitim protuslovljem: veći broj međusobno isključujućih pretendencija na apsolutnu istinu (a sasvim su dovoljna dva takva pretendenta) može istovremeno opstajati u istom prostoru samo utoliko ukoliko se ti pretendenti međusobno ograničavaju, dakle ukoliko su ograničeno slobodni u svojoj praksi. No to ograničavanje apsolutnoga nužno implicira nedosljednost, odricanje od vlastite (pretenzijom na apsolutnost definirane) biti. Koja je, međutim, cijena nametanja nedosljednosti fanatičnim zagovornicima ovoga ili onog fundamentalističkog dogmatizma? I tu se onda očituje antinomija: treba li odabrati autoritarni multikulturalizam (nametnuta tolerancija²⁹ u poretku koji je, osim nominalno, lišen demokracije i slobode) ili se pak prikloniti bezuvjetnoj afir-

maciji slobode, što pod danim okolnostima, međutim, implicira slobodu bez pluralnosti, takvu slobodu koja sama sebe ukida u samouspostavljaućem (Kant bi rekao: i samoskrivljenom) ropstvu posjednika apsolutne istine (čemu je alternativa tek hobbesovski *bellum omnes contra omnium*, rat do sveopćeg istrjebljenja).

Može li reafirmacija kritičkog duha otvoriti prostor oslobađanja od okova dogmatsko-antiintelektualnih duhovnih struktura koje reproduciraju (i to u modusu proširene reprodukcije) naznačenu antinomičnu situaciju i čine ljude neotpornima i nemoćnima u odnosu na propovjednike isključivosti? O odgovoru na to pitanje (a odgovor ne može biti drugačiji nego *praktički*) u bitnoj mjeri ovisi budućnost čovječanstva.

Lino Veljak

Multiculturalism versus Fundamentalism

Abstract

The opposition between the idea of multiculturalism and the different phenomena of fundamentalistic world-views and practices shows in our days a set of dramatic and sometimes tragic instances even in the Mediterranean area. On the basis of this evidences it is necessary to re-think the fundamental contradictions of the idea of multiculturalism and – finally – to re-think the falsity of dogmatically interpreted idea of fundamentalism as well as the falsity of its alternative fundamentalism.

Key words

fundamentalism, multiculturalism, multifundamentalism, dogmatism, inflexibility, contradictions

25

Usp. »Fundamentalism«, *Encyclopædia Britannica*. Dostupno na: <https://www.britannica.com/topic/fundamentalism#ref8832080> (pristupljeno 15. 2. 2017.).

26

Usp. Antonello Biagini, *Storia dell'Albania contemporanea*, Bonpiani, Milano 2005.

27

Usp. Roel Meijer (ur.), *Global Salafism: Islam's new religious movement*, Hurst, Columbia University Press, London, New York 2009. doi: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199333431.001.0001>.

28

Usp. Ralph Keyes, *The Post-Truth Era. Dishonesty and Deception in Contemporary Life*, St. Martin's Press, New York 2004. To što se *post-truth* (»nakon istine«) prevodi terminom *postfaktičko* (»nakon činjenica«) upućuje na

još jedan problem koji se ovdje može tek naznačiti: identifikacija istine s činjenicama simptom je redukcionizma koji bitno otežava (ako baš i posve ne onemogućuje) filozofiji vršiti svoju kritičku funkciju, a to je njezina moć razdvajanja istine (ili bar vjerodostojnosti) od laži i obmane.

29

Moglo bi se pokazati da se »autoritarni multikulturalizam« temelji na dogmatiziranom prosvjetiteljskom uvjerenju o nužnoj racionalnosti ljudskih bića. A bez uvida u mehanizme koji produciraju neotpornost ljudi spram iskušenja priklanjanja dogmatizmima i fanatizmima i sam se taj koncept očituje kao ideologijska forma prikrivanja zbiljskih kontradikcija današnjega svijeta. O nekim aspektima tih protuslovlja usp. Lino Veljak, »Philosophy in Times of Regression«, *Dialogue and Universalism* 2 (2016), str. 149–155.